

سه گفتار در کیش زرتشت

سالار رضازاده

در قسمت منابع اطلاع غرب از مذهب ایران باستان به طور بسیار مختصر به موضوع نوشته‌های مورخان غربی از جمله هرودوت می‌پردازد که نیاز به توضیح بیشتری در این مورد بود.^۲ سپس تاریخچه مختصری از مطالعات و تحقیقات اوستایی در قرون اخیر به دست می‌دهد و در پایان این قسمت به معرفی قطعات اوستا (یسنا، ویسپرد، یشت‌ها، خرده اوستا و ونیدیداد) می‌پردازد. در مقاله کای بار دو نکته مبهم به نظر می‌رسد:

— مؤلف در ص ۳۷ به صراحت اعلام کرده که هرودوت به ایران سفر نکرده، در صورتی که در این مورد قطعیتی وجود ندارد.^۳
— وی در ص ۳۸ معنای اوستا را بدون مشخص کردن منبع «اصلی یا اساسی» ذکر کرده و نظریه بارتولومه را که معنای اوستا را ستایش می‌داند^۴ و معقول‌تر نیز به نظر می‌رسد یادآوری نکرده است. در قسمت سنن مذهبی مؤلف توضیحاتی در مورد یسنا و قسمت مهمتر آن استوته یسنا (ستایش و نیایش)، آداب و رسوم زرتشتیان قبل و بعد از سده نهم میلادی، اشاره‌هایی درباره زندگی و اوستا و شرحی نسبتاً مفصل در مورد نسک‌ها و چگونگی به وجود آمدن آنها آورده است. به نظر می‌رسد توضیح در مورد دو نکته در این قسمت خالی از فایده نباشد:

— در ص ۶۲ درباره زمان اختراع الفبای اوستایی، نگارش الفبای اوستایی متعلق به عصر خسرو اول انوشروان دانسته شده، در صورتی که در نظریه جدید، زنده‌یاد دکتر تقضلی نگارش اوستا را در سده چهارم میلادی و تدوین نهایی آن را در ششم میلادی می‌داند.^۵
— در ص ۶۳ آمده است که الفبای اوستایی ۴۸ حرف دارد در صورتی که اخیراً الفبای اوستایی را ۵۳ حرف می‌دانند که با مطالعه نسخ مختلف ۵۸ حرف نیز به دست می‌آید.^۶

در قسمت اعتقادات مذهبی ایرانیان قبل از زرتشت، کای بار به توضیح در مورد زندگی ایرانیان و هندیان و به عبارت دیگر آریاییان در سرزمین اولیه خود و تقسیم جامعه آنان به سه طبقه، صفات و اعتقادات مشترک هند و ایرانیان پرداخته و توضیحاتی مفصل راجع به وایو الهه باد، آتش و میترا و وارونا و سایر خدایان مشترک آریاییان آورده است.

در بخش دوم، آسموسن اطلاعاتی مختصر و کلی در مورد زندگی و حیات زرتشت در آثار مورخان و فلاسفه یونان و مسلمانان، و زمان و

دیانت زرتشتی. کای بار، آسموسن و مری بویس. ترجمه فریدون وهمن. تهران: نشر ثالث، ۱۳۸۶. ۱۷۶ ص. ۲۸۰۰۰ ریال.

سه مقاله از ایران‌شناسان شهیر، کای بار، آسموسن و مری بویس مجموعه دیانت زرتشتی را تشکیل می‌دهد. دکتر وهمن که خود از متخصصان فرهنگ و زبانهای ایران باستان است این مجموعه را ترجمه کرده و نخستین بار توسط بنیاد فرهنگ ایران (۱۳۴۸) به چاپ رسانده که این نکته در چاپ جدید توسط نشر ثالث یادآوری نشده است.

مجموعه شامل عناوین ذیل است: فهرست، مقدمه مترجم، بخش اول دیانت زرتشتی نوشته کای بار (ملل ایرانی، منابع، اطلاع غرب از مذهب ایران باستان، سنن مذهبی، اعتقادات مذهبی ایرانیان قبل از زرتشت)؛ بخش دوم عقاید دیانت زرتشتی نوشته آسموسن (اصول عقاید و اعتقادات)؛ بخش سوم دیانت زرتشتی در دوران متأخر نوشته مری بویس (سابقه تاریخی، خداوند و شناسایی او، موبدان و مردم عادی، عبادات، جشنها، پاکی و طهارت، اخلاق و فضایل، تعلیم و اصول دین، انسان و خلقت، طبیعت، سرنوشت نهایی بعد از مرگ، آخرت و رستاخیز، موقعیت کنونی دیانت زرتشتی، تاریخچه کوتاهی از مطالعات مربوط به دیانت زرتشتی)، توضیحات و شروع، فهرست (اسامی، اعلام، مکانها و اصطلاحات مذهبی). دکتر وهمن در مقدمه به اختصار در مورد تاریخ دیانت زرتشتی، تحقیق و پژوهش درباره دیانت زرتشتی، زبان و ادبیات ایران باستان، زمان و محل تولد زرتشت و نظریات مختلف در این مورد و زمان گات‌ها، مسائل زبان‌شناختی، روش مطالعه دین زرتشتی در غرب و راجع به مقالات مجموعه شرح داده است.

در قسمت ملل ایرانی کای بار به تاریخ اولیه ملل ایرانی، شرح مهاجرت‌ها، لشکرکشی‌ها، بنیان و سقوط سلسله‌ها براساس یافته‌های باستان‌شناسی، تواریخ آشوری، متون یونانی و لاتینی و زبانهای رایج در شاهنشاهی‌ها، اعتقادات مذهبی، تقسیم‌بندی زبانهای ایرانی، تحولات زبان فارسی در طول تاریخ و مرزهای زبان فارسی^۱ پرداخته است.

خانواده زردشت ارائه کرده است. همچنین به اختصار به دیانت ایران قبل از زرتشت، اهورامزدا و اینکه اهورامزدا از ایده فکر زرتشت است و قبل از او از آن نام برده نمی‌شده است و توضیح چند اصطلاح و لغت لازم برای درک مفاهیم دین زرتشت (از قبیل سپنت: مقدس گرداننده، اهوم بیش: شفا دهنده، سوه: سودمند و...) پرداخته شده است. درباره بخش دوم تذکر و توضیح چند مورد ضروری است:

– در ص ۸۱ مؤلف معنای زرتشت را راننده شتران ذکر کرده در صورتی که طبق جدیدترین پژوهشها زرتشت را «شتردار» و دارنده شتر می‌دانند.^۷ البته باید گفت که اختلاف نظرهایی درباره معنای لغوی زرتشت وجود دارد.^۸

– در ص ۸۳ زمان زرتشت بعد از ذکر روایات بیرونی و متون پهلوی (البته با اطمینان کامل) ۶۰۰ ق. م دانسته شده که باید گفت طبق جدیدترین پژوهشها زمان زرتشت را ۱۰۰۰ – ۱۲۰۰ ق. م می‌دانند.^۹

– در صص ۹۴ – ۹۳ به مسئله خویتوکدات و ازدواج با محارم اشاره شده و حتی مثالی از یک متن پهلوی آورده شده و این کار در نزد ایرانیان باستان کاری پسندیده قلمداد شده است در صورتی که این کار در ایران باستان روا نبوده است.^{۱۰}

– در قسمت پایانی بخش دوم، اندرزنامه چیتک اندرز پوریوتکیشان را بر مبنای متن پهلوی کانگا آمده است اما بندهای ۵۹ – ۵۴ فراموش شده و این متن در این کتاب ناقص است.^{۱۱}

مری بویس در بخش سوم در مورد موضوعات گوناگون دیانت زرتشتی به طور مختصر توضیح داده است که فهرست این مطالب در مقدمه مقاله آورده شده. در قسمت سابقه تاریخی نیز به زندگی زرتشتیان و نیز اعراب مسلمان تا دوران متأخر پرداخته است.

در قسمت خداوند و شناسایی او به توضیحاتی در مورد اهورامزدا خدای بزرگ زردشتیان و سایر ایزدان از قبیل مهر، به همراه ناهید و... پرداخته است. در مبحث بعدی هم به تقسیم جامعه زرتشتیان به دو گروه موبدان و مردم عادی و وظایف دینی دو گروه و شیوه آشنایی هر زرتشتی با اصول دین و انجام دادن آن و برخی آداب که بین ایرانیان و پارسیان متفاوت است اشاراتی کرده.

در قسمت عبادات درباره نیایشهای پنج‌گانه زرتشتی، نقش آتش در زندگی هندو اروپاییان و به ویژه زرتشتیان و جزئیات مراسم دینی توضیحاتی می‌دهد، سپس در مورد جشنهای زرتشتی به اختصار مطالبی آمده که با توجه به اینکه جشن و شادی از ارکان مهم کیش زرتشت است نیاز به توضیح بیشتری بود.^{۱۲} در مورد پاکی و طهارت به شیوه‌های پاک‌گردانی توسط موبدان و نیز در مورد سی شور و برش‌نوم نیز توضیحاتی داده شده و به صفاتی از قبیل راستگویی، صرفه‌جویی، تعادل و میانه‌روی که باید هر شخص زرتشتی دارا باشد اشاره شده است. سپس به کوتاهی در مورد آخرت و رستاخیز و موقعیت کنونی دیانت زرتشتی نیز توضیحاتی داده شده است.

در پایان باید گفت که این کتاب برای آشنایی اجمالی با کیش زرتشت مناسب است و برای متخصصان و طالبان آگاهی‌های گسترده در این باره کارایی چندانی ندارد. دیگر اینکه از انتشار مقالات کتاب

۴۰ سال می‌گذرد و در طول این مدت پژوهشهای فراوانی در این حوزه صورت گرفته است. از این رو شماری از نظرهای مطرح شده در کتاب قابل نقد و اصلاح است.

۱. باید متذکر شد که مرزهای زبان فارسی فراتر از قلمرو جغرافیایی کنونی ایران است. مثلاً زبان آسی رایج در شمال قفقاز جزو زبانهای ایرانی است ولی بیرون از قلمرو جغرافیایی فعلی ایران قرار دارد. رک: محسن ابوالقاسمی، تاریخ زبان فارسی، (تهران: سمت، ۱۳۸۴)، ص ۲۶۰.

۲. برای آگاهی در این مورد رک: امیل بنونیست، دین ایرانی بر پایه متتهای معتبر یونانی، ترجمه دکتر بهمن سرکاراتی، (تهران: قطره، ۱۳۸۳)، صص ۲۹ – ۱۱.

۳. همان، ص ۱۱.

۴. احمد تفضلی، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، (تهران: سخن، ۱۳۸۳)، ص ۵.

۵. همان، ص ۷۱.

۶. همان، ص ۷۰.

۷. مری بویس، تاریخ کیش زرتشت، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، ج ۱، چ ۲، (تهران: توس، ۱۳۷۶)، ص ۲۵۶.

۸. درباره اختلاف نظرها درباره معنای زردشت رک: هاشم رضی، دانشنامه ایران باستان، ج ۲، (تهران: سخن، ۱۳۸۱)، صص ۱۰۴۹ – ۱۰۴۸.

۹. احمد تفضلی و ژاله آموزگار، اسطوره زندگی زرتشت، (تهران: چشمه، تهران، ۱۳۸۴)، صص ۲۲ – ۱۵.

۱۰. علی‌رضا شاپور شهبازی، «افسانه ازدواج با محارم در ایران باستان»، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، س ۱۵، ش ۱ و ۲، (شماره ۲۹ و ۳۰).

۱۱. برای ترجمه این متن علاوه بر کانکارک:

Jamasp - Asana, J. M., *Pahlavi Texts*, Bomby, 1891-1913.

سعید عربان، متن‌های پهلوی، (تهران: سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۸۲).
یحیی ماهیار نوابی، مجموعه مقالات، به کوشش محمود طاووسی، (شیراز، ۱۳۵۵).

۱۲. برای آگاهی بیشتر در مورد جشنها رک: علی‌رضا شاپور شهبازی، «جشن‌های ایرانی»، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۰، (تهران: بنیاد دانشنامه جهان اسلام، ۱۳۸۵)، صص ۳۷۰ – ۳۶۰.

